

LUND UNIVERSITY

En grön arbetstidsförkortning?

Warlenius, Rikard

Published in:
Socialistisk Debatt

2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Warlenius, R. (2013). En grön arbetstidsförkortning? *Socialistisk Debatt*, 2013(204-206).

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

En grön arbetstidsförkortning? Om samband mellan arbetstid, tillväxt och miljöpåverkan

Ur *Socialistisk Debatt* nr 204-206 (2013). Av Rikard Warlenius

Det finns nu forskningsstöd för att arbetstidsförkortning leder till minskad miljöpåverkan. Mycket tyder till och med på att arbetstidsförkortning är en helt central del av en socialt och ekologiskt hållbar klimatpolitik. För vänstern är detta goda nyheter. Det skänker ny relevans åt en av våra paradfrågor och förser oss med ett viktigt miljöpolitiskt verktyg.

Det viktigaste sambandet är att arbetstiden påverkar ekonomins storlek, som i sin tur påverkar miljöförslitningen. Även om ekonomins storlek onekligen spelar roll menar författaren avslutningsvis att vänstern inte oreflekterat bör överta den tillväxtkritiska rörelsens argument.

Inledning

När vänsterpartiet driver frågan om arbetstidsförkortning handlar argumenten främst om positiva effekter på sysselsättningen – ”dela på jobben” – och jämlikheten, både genom att kortare arbetstid kan leda till inkomstutjämning mellan klasser och till en jämnare fördelning av det obetalda arbetet mellan kvinnor och män.¹ Dessa argument är giltiga och viktiga. Men det finns goda skäl att lägga till ytterligare ett argument, nämligen att arbetstidsförkortning är bra för miljön och klimatet. Inte nog med det – arbetstidsförkortning är kanske rent av en *förutsättning* för att klara våra högt satta klimatmål, åtminstone om vi samtidigt vill bevara och förbättra människors välfärd.

Observera att en ”grön” arbetstidsförkortning motiverad av miljöskäl inte till sin konkreta utformning behöver skilja sig från hur vänstern brukar föreställa sig en ”röd” arbetstidsförkortning. Det handlar inte främst om att *göra* annorlunda, utan om att *motivera* annorlunda. Om vi kan visa att arbetstidsförkortning är bra för miljön får denna nu något avdankade gamla paradfråga ny relevans samtidigt som det skänker vänstern ett viktigt miljöpolitiskt verktyg, ett som redan är inskrivet i partiprogrammet men som där inte ges sin rättmätiga betydelse. Arbetstidsförkortning kan då bli en viktig komponent i vänsterns ”berättelse” om framtiden, en reform som länkar samman våra sociala

¹ De argumenten är bärande i vänsterpartiets partiprograms stycke om sex timmars arbetsdag, medan miljöargument är frånvarande.

och ekologiska visioner. Inte många andra frågor kan spela den rollen.

I den här artikeln kommer jag först redovisa forskning som visar att arbetstidsförkortning leder till minskad miljöpåverkan, och därefter söka påvisa att det är en nyckelreform för att klara klimatmålen. Slutligen diskuterar jag arbetstidsförkortningen i relation till den tillväxtkritiska diskurs som är på frammarsch. Min slutsats är att det av både taktiska och teoretiska skäl är bättre att fokusera på arbetstid än tillväxt.

I. Leder arbetstidsförkortning till minskad miljöpåverkan?

Att arbetstidsförkortning leder till minskad miljöpåverkan har länge hävdats av miljörörelsen, men har på senare år även framförts av tyngre instanser som den Brittiska hållbarhetskommissionen (Jackson 2009) och FN:s miljöorgan UNEP. Det hävdas även i två nyare rapporter från Naturvårdsverket (Holmberg et al. 2011, Sanne 2012) och i forskningsartiklar, till exempel i en ny internationellt jämförande vetenskaplig studie (Knight, Rosa & Schor 2013).

Inom forskningen talas det om två länkar mellan arbetstid och miljöpåverkan: Skaleffekten och sammansättningseffekten. *Skaleffekten* hänvisar till ekonomins storlek, vanligen mätt i BNP-termer, och därmed dess omsättning av råvaror och energi. Om mängden arbete påverkar ekonomins storlek och ekonomins storlek påverkar konsumtionen av råvaror och energi, finns också ett direkt samband mellan arbetstid och miljöpåverkan, mätt exempelvis som utsläpp av växthusgaser eller ekologiskt fotavtryck. *Sammansättningseffekten* kallas antagandet att personer eller hushåll med lite tid och mycket pengar har en större miljöpåverkan per intjänad krona än en med mycket tid och lite pengar. Inte minst gäller detta resevanor och matvanor – en tidsstressad konsument borde vara mer benägen att använda mer energikrävande reseslag och att till exempel köpa industriprocessad mat än en som har mer tid. Enligt Knight, Rosa & Schor (2013) finns ett klart statistiskt stöd för skaleffekten och ett svagare men dock stöd för sammansättningseffekten.

Men sammansättningen kan också påverkas i motsatt riktning: mer fritid ger större möjligheter att göra av med energi. I t.ex. en studie på svenska data (Nässén, Larsson & Holmberg 2009) nås slutsatsen att en arbetstidsförkortning med 1 procent minskar koldioxidutsläppen nästan lika mycket, med 0.87 procent. Men medan skaleffekten är 0.89 procent², räknar de med att tidseffekten – mer fritid – ökar utsläppen något, så att den sammanvägda effekten blir 0.87 procent utsläppsminskning per 1 procent

² Deras studie görs på hushållens konsumtion, och de gör antagandet att arbetstidsförkortning leder till motsvarande inkomstminskning. Nässén, Larsson & Holmberg refererar därför till inkomsteffekten, inte skaleffekten.

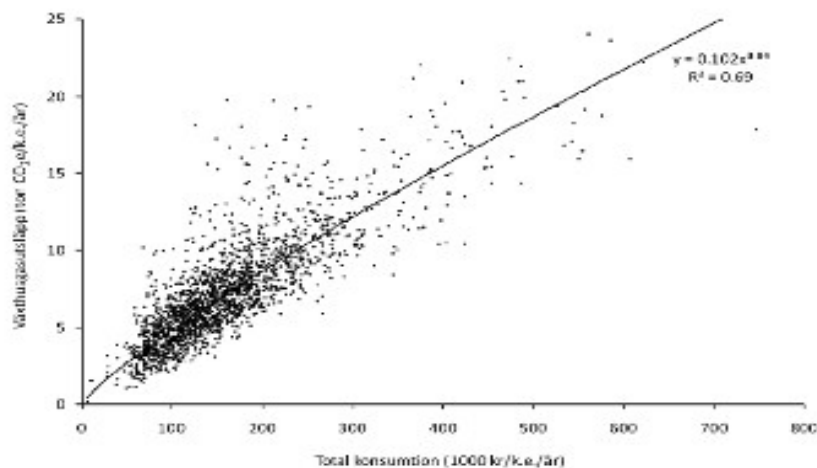
arbetstidsförkortning.

Låt oss av dessa skäl främst koncentrera oss på skaleffekten. Den innebär alltså att de som säger att arbetstidsförkortning är dåligt för tillväxten har rätt – och att det är precis därför den ger miljövinster. Det finns visserligen inget rakt samband mellan arbetstid och ekonomins storlek. Färre arbetade timmar kan kompenseras dels genom produktivitetsökningar, alltså att vi orkar göra mer per arbetad timme om vi arbetar färre timmar, dels genom nyanställningar för att kompensera för arbetsbortfall. Men även om utsträckningen varierar råder knappast något tvivel om att arbetstid påverkar ekonomins storlek.

Inte heller råder raka rör mellan ekonomins storlek och miljöpåverkan. Eftersom all ekonomisk verksamhet förutsätter en genomströmning av energi och råvaror gäller rent allmänt att ju större ekonomi, desto större miljöpåverkan. Men produktionens och konsumtionens sammansättning spelar också roll: 1 000 kronor samtalsterapi har betydligt mindre miljöpåverkan än 1000 kronor brunkolsenergi. Storleken är därför inte det enda som avgör ekonomins miljöpåverkan men inte desto mindre är den en viktig komponent.

Orsakskedjan arbetstid – ekonomins storlek – miljöpåverkan kan spåras både på hushållsnivå och i jämförelser mellan länder. För Sveriges del har ett tydligt samband fastställts mellan hushållens konsumtionsnivå och utsläpp av växthusgaser – korrelation är 0.69, dvs. 69 procent av de utsläpp som orsakas av hushållens konsumtion förklaras av utgifternas storlek (se Figur 1). Om framtida löneutrymme växlas in till fritid i stället för högre löner bör det alltså, allt annat lika, dämpa utsläppsökningen.

Figur 1. Samband mellan hushållens konsumtion och utsläpp av växthusgaser. Källa: NV 2011

I Naturvårdsverkets rapport *Klimatomställningen och det goda livet* (Nässén, Larsson & Holmberg 2011) utvecklar författarna sin studie från 2009 genom att visa hur arbetstid och utsläpp hänger

samman i två framtidsscenarier (se Tabell 1). Produktivitetsökningen förutsätts vara 2 procent per år till år 2040. Enligt scenario 1 tar löntagarna ut hela produktivitetsökningen i ökad lön, i scenario 2 tas hälften ut i ökad lön och hälften i sänkt arbetstid. Enligt det första scenariot är arbetstiden fortfarande 40 timmar i veckan år 2040 medan konsumtionen är 78 procent högre än idag och energiåtgången 30 procent högre. Enligt det andra scenariot arbetar vi år 2040 30 timmar i veckan, har ändå 45 procent större konsumtionsutrymme och använder 12 procent mer energi. Samtidigt är arbetslösheten lägre än i scenario 1, eftersom de räknar med att 30 procent av arbetstidsförkortningen omsätts i nyanställningar (vilket är ganska lågt räknat eftersom en genomgång av forskning visar på resultat mellan 25 procent och 70 procent).

Ett mer radikalt förslag vore att ta ut hela den framtida produktivitetsökningen som arbetstidsförkortning, vilket Christer Sanne (2012) ser som en viktig åtgärd för hur ”vi kan leva hållbart 2030”. I så fall bör vi ha 30-timmarsvecka redan år 2030 utan att reallönerna eller konsumtionsutrymmet har minskat, men med minskad energianvändning och lägre utsläpp som följd.

Tabell 1. Scenarier för arbetstid och energianvändning från konsumtion. Källa: NV 2011

	Scenario 1 Bibehållen arbetstid	Scenario 2 Kortare arbetstid	Kommentarer
Antaganden			
Produktivitetsökning, % per år	2	2	Samma som genomsnittet i Sverige 1980-2005
Genomsnittlig arbetstidsförkortning, % per år	0	- 1	
Arbetsdelning, %	–	30	Den utsträckning som kortare arbetstid leder till ökad sysselsättning för andra
Energieffektivisering, % per år	0.9	0.8	Hämtat från IIASA A och B scenarion (Nakicenovic, Grübler et al. 1998)
Energieffekt av förändringen av konsumtionen med 1 %	0.89	0.89	(Nässén, Larsson & Holmberg 2009)
Energieffekt av förändring av arbetstid med 1 %		- 0.06	(Nässén, Larsson & Holmberg 2009)
Resultat 2040			
Heltid, timmar	40	30	
Ökning av privat konsumtion, %	78	45	
Ökning av energianvändning, %	30	12	Energianvändning i Sverige och utomlands som en följd av svensk konsumtion

Arbets tid och miljöpåverkan kan också analyseras som skillnader mellan länder. I *Could working less reduce pressure on the environment?* (Knight, Rosa & Schor 2013) jämförs data från 27 OECD-länder 1970-2007 för att se hur arbetad tid per anställd i respektive land korrelerar med landets ekologiska fotavtryck och koldioxidutsläpp per capita, och resultatet är signifikant positivt: kortare arbetstid ger lägre miljöpåverkan. Författarna konstaterar att deras resultat ligger i linje med tidigare forskning på området, även om de konstaterar att förvånansvärt lite forskning har gjorts på arbetstidens miljöpåverkan. Mer forskning behövs alltså, men det får ändå anses som relativt välbelagt att arbetstidsförkortning har goda miljöeffekter.

II. Hur viktigt är arbetstidsförkortning för att nå miljömålen?

Vi har redan nämnt att arbetstidsförkortning inte är det *enda* sättet att minska miljöpåverkan, men i ett avseende är det unikt. Medan miljöpolitiken i övrigt mestadels handlar om att förändra ekonomins sammansättning – att göra den mer effektiv ur miljösynpunkt – är arbetstidsförkortning ett av få redskap för att angripa skaleffekten. Eftersom vi lever i en tid av akuta omställningsbehov finns anledning att tro att vi inte klarar målen utan att angripa *både* sammansättningen *och* skalan. För att illustrera varför kan en klassisk ekvation i miljöforskning vara en bra början. Den lyder:

Miljöpåverkan = Befolkningsmängd • Rikedom • Teknik

Exempelvis är då ett lands utsläpp en funktion av ett lands befolkningsmängd, dess BNP-nivå per capita och ekonomins koldioxidintensitet, alltså hur stora utsläpp som orsakas per spenderad krona eller dollar. Teknikfaktorn handlar inte bara om teknikens miljöeffektivitet utan även om ekonomins fördelning i olika sektorer (hur stor del av ekonomin som spenderas på samtalsterapi och hur stor del på brunkolsenergi). Enligt ekvationen kan miljöpåverkan minska även om befolkningen och ekonomin växer, men det kräver att ekonomin ställs om mycket snabbare mot minskat koldioxidintensitet.

Nästan alla verktyg i den miljöpolitiska arsenalen är inriktade på att förbättra ekonomins miljöeffektivitet, dvs. på att förbättra Teknikfaktorn, medan arbetstidsförkortning är ett av ytterst få instrument som påverkar ett lands Rikedom, mätt som BNP. En avgörande fråga i en framgångsrik klimatomställning är: Räcker det att påverka T – eller behöver vi också göra något åt R?

Tim Jackson gjorde i boken *Välfärd utan tillväxt?* (2011) en välkänd beräkning av förutsättningarna för att klara klimatmålen med bibehållen BNP-tillväxt. Genomsnittsutvecklingen de senaste åren har varit följande:

Befolkning: +0.7 procent/år

Rikedom (BNP/capita): +1,4 procent/år.

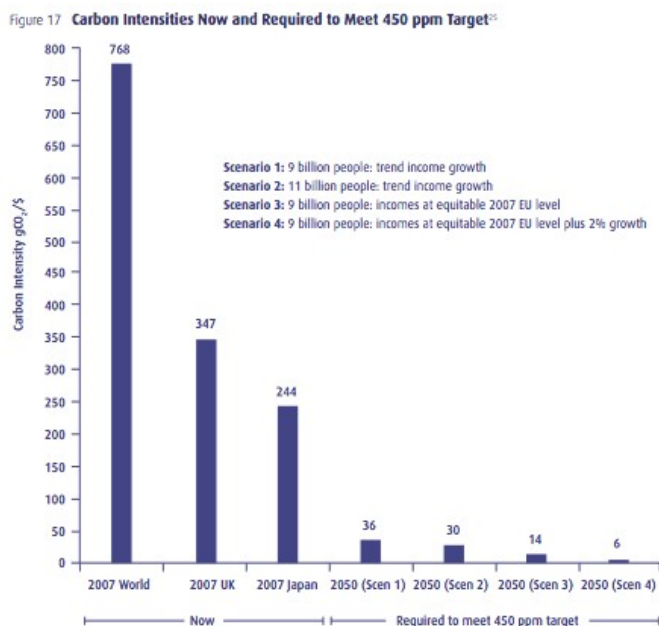
Teknikfaktor: -0,7 procent/år.

Befolkningsökningen och teknikfaktorn har alltså tagit ut varandra, medan utsläppen har ökat i samma takt som BNP/capita. Om dessa historiska trender förblir desamma fram till 2050 leder det till en utsläppsökning om 80 procent. Men för att nå FN:s klimatpanels tvågradersmål behöver utsläppen i stället *minska* med omkring 85 procent till 2050, eller med 4,9 procent per år.

Om vi inte avser göra något åt tillväxten av befolkning och ekonomi, vilket fortfarande är den dominerande politiska uppfattningen, hur snabbt behöver då T-faktorn förbättras? Jackson konstaterar att koldioxidintensiteten i världen år 2007 var 768 g CO₂/\$. I Figur 2 visas hur mycket lägre den behöver vara år 2050 enligt fyra olika scenarier.

Enligt Scenario 1 ökar världsbefolkningen och världsekonomin som hittills. För att nå tvågradersmålet behöver då T minska från 768 till 36 gCO₂/\$ eller med 7 procent per år – 10 gånger snabbare minskningstakt än nu. Enligt Scenario 2 ökar befolkningen snabbare, till 11 miljarder år 2050 istället för 9 miljarder i de övriga scenarierna. Om den ekonomiska tillväxten per capita ska öka som förväntat behöver T ha sjunkit till 30 gCO₂/\$ per år om vi ska nå tvågradersmålet.

Figur 2. Koldioxidintensiteten 2007 och vad som krävs för att nå 2-gradersmålet. Källa: Jackson 2009

Enligt Scenario 3 ökar befolkningen till 9 miljarder, men vi förutsätter att löftena om ekonomisk utveckling infrias så att alla människor år 2050 lever på EU:s nuvarande ekonomiska nivå, vilket kräver en ekonomisk tillväxt på 3,6 procent/år. Om vi samtidigt ska nå tvågradersmålet behöver i så fall koldioxidintensiteten minska med 9 procent/år ner till 14 gCO₂/\$ – vilket bara är 2 procent av dagens nivå på 768 gCO₂/\$.

Enligt Scenario 4 lever alla 9 miljarder världsmedborgare år 2050 på en ekonomisk nivå som motsvarar dagens EU-nivå plus en årlig ekonomisk tillväxt om 2 procent. Det kräver en världsekonomi som är 15 gånger större än dagens, och om vi ändå ska nå tvågradersmålet kräver det att koldioxidintensiteten sjunker med 11 procent/år till ner 6 gCO₂/\\$ – 130 gånger mindre än nu.

I ett annat sammanhang (Warlenius 2011) gjorde jag en Jackson-inspirerad uträkning på svenska data. Utgångspunkten var att Sverige, för att ta sitt rättmätiga ansvar för en hållbar, global omställning, behöver minska utsläppen med 92 procent till 2050 eller närmare 6 procent per år (antagandena diskuteras i Warlenius 2010). Även om vi förutsätter att Sveriges ekonomi slutar växa innebär detta en stor utmaning: att minska Sveriges utsläppsintensitet från ungefär 20 gram per BNP-krona till bara 1,6 gram. Men om vi tänker oss att Sveriges ekonomi fortsätter att växa med omkring 3 procent per år, vilket motsvarar de senaste decenniernas genomsnitt, måste intensiteten minska 45 gånger, till 0,45 gram CO₂e per BNP-krona.

Ingen kan säga att det är absolut omöjligt att effektivisera ekonomin så rasande snabbt och mycket, men det ser onekligen svårt ut. Christer Sanne brukar förklara denna svårighet med en rulltrappa som metafor. Våra utsläpp är alldeles för höga och vi behöver gå ner för trappan väldigt raskt för att klara klimatmålen. Men om rulltrappan rullar uppåt – i form av ekonomisk tillväxt – behöver vi springa *ännu* snabbare för att ha en chans att komma ner i tid.

Det förefaller snudd på omöjligt att klara klimatmålen utan att också sakta ner tillväxten/rulltrappan – åtminstone i vår del av världen för att ge andra fattiga länder en chans att fortsätta utvecklas. Arbetstiden är det mest attraktiva sättet att reglera ekonomins storlek på. Andra sätt leder till ekonomisk kris, fattigdom och arbetslöshet.

III. Arbetstidsförkortning och tillväxtkritik

Att säga att vi behöver angripa ekonomins storlek är att angripa något närmast heligt i vårt samhälle, nämligen föreställningen att ekonomisk tillväxt är av godo, rent av nödvändigt för att bibehålla ett

anständigt samhälle. Samtidigt tycks försvaret av en konventionell tillväxt bli allt mer ohållbar, både miljömässigt och rent intellektuellt: den som vill hävda att tillväxt och miljö går hand i hand har en del knepiga frågor att besvara.

Mycket av det nyväckta intresset för arbetstid och miljö placerar arbetstidsförkortning just inom en större berättelse om behovet av en stillastående eller rentav minskande ekonomi.³ Denna analys grundar sig mestadels i rimliga argument och har empiriskt stöd, ändå menar jag att det som marxist och socialist finns skäl att vara försiktig och bör fortsätta hålla isär förespråkande för arbetstidsförkortning från en allmän tillväxtkritik.

Det har både taktiska och teoretiska orsaker. För det första är jag inte övertygad om att den sociala mobilisering som krävs för en massiv hållbar omställning bäst åstadkoms genom en fokusering på tillväxten. Vänstern har, liksom övriga politiska partier och riktningar, ett omfattande idéarbete framför sig där det gäller att skapa en sammanhållande vision eller politiskt berättelse om vad en ekologiskt hållbar omställning innebär, och hur den kan kombineras med eller helst främja våra övriga mål som social jämlikhet, välfärd, feminism, demokrati och delaktighet, frigörelse och ”lycka”, och så vidare. För att lyckas är det viktigt vilka motsättningar och visioner som väljs för att artikulera berättelsen och sporra till den kamp som ofrånkomligen krävs för att störta fossilkapitalet. Knappast någon annan reform än arbetstidsförkortning binder ihop dessa visioner och mål på ett så självklart sätt utan att för den delen vara för utopisk. Arbetstidsförkortning skulle, som redan konstaterats, kunna utgöra en central del av en sådan delvis ny berättelse om vart vänstern vill. Att locka med arbetstidsförkortning torde hur som helst vara mer inspirerande än att hota med ekonomisk tillbakagång.

Men bortom taktiska överväganden finns även teoretiska problem i nedväxtdiskursen. Dit hör att den sällan beaktar att långvarig nolltillväxt måste betraktas som ett revolutionärt krav, medan arbetstidsförkortning är ett reformistiskt krav som kan bäras av kapitalet. Så länge arbetstidsförkortningen följer produktivitetsökningen och därmed ersätter löneökningar innebär det ingen direkt kostnadsökning för företagen. Indirekt kan det leda till högre löner eftersom utbudet av arbetskraft minskar och arbetslösheten minskar, vilket tenderar att stärka löntagarnas styrkeposition och lägger en hämsko på kapitalets ackumulationsmöjligheter. Detta förklarar kapitalets motstånd. Men även om en arbetstidsförkortning påverkar ekonomins storlek så är det inte troligt att själva ackumulationen hotas i sig eller att tillväxten skulle avstanna helt.

³ I den internationella debatten förekommer både begreppen *steady-state economics* (jfr Daly 1977) och *degrowth*, eller *decroissance* på franska (se t ex Latouche 2009). Jackson (2009, 2011) tillhör närmast en brittisk skola som kallas *new economics*.

Men om tillväxten skulle upphöra helt och långvarigt skulle kapitalismen gå in i en djup kris, för mycket lite tyder på att fortsatt kapitalackumulation är möjlig utan att det yttrar sig i ekonomisk tillväxt (jfr t.ex. Blauworth 2012, Foster & Magdoff 2012), och som alla marxister vet är ackumulation kapitalismens kärna. ”Gröna” tillväxtkritiker har oftast ingen förståelse för att deras krav är oförenligt med kapitalismen, det vill säga revolutionärt. Det innebär att om vi ska kräva ett slut på tillväxten, och jag utesluter inte att vi behöver göra det, då måste vi också vara beredda att genomföra den mest omfattande sociala mobiliseringen världen har skådat till stöd för våra krav. Eller som den berömde marxisten David Harvey kärnfullt har sammanfattat läget:

”Zero growth is a necessity and zero growth is incompatible with capitalism. The necessity is, therefore, that we must all become anti-capitalists. Alternative ways to survive and prosper must be found. That is the imperative of our times.” (Harvey 2011)

Även om jag håller med Harvey om att nolltillväxt och kapitalism är långsiktigt oförenliga är jag dock inte lika säker på att nolltillväxt är nödvändigt för att klara en omställning. Åtminstone bör stora steg mot hållbarhet kunna tas inom ramarna för ett kapitalistiskt system, alltså utan att avskaffa tillväxten. Visar det sig senare inte möjligt att nå målen inom kapitalismens ramar, och det kan verkligen inte tas för givet, är jag inte säker på att det är just kapitalismens benägenhet till ekonomisk tillväxt som kommer att vara den mest svåröverkomliga barriären: det konkreta motståndet från fossilkapitalet och svårigheterna att åstadkomma en nödvändig styrning av produktionen är två andra goda kandidater.

Bortom det kapitalistiska profitbehovets ekologiska och sociala destruktivitet och det alienerade lönearbetets bojar på mänsklig kreativitet finns dessutom, tror jag, fortfarande rum för tillväxt av genuina nyttigheter. En tillväxt byggd av energi från förnyelsebara källor och en produktion av livsmedel och andra bruksvärden som i hög grad bygger på återanvändning, på teknologier öppna för alla, kan vara möjlig utan att långsiktig förbruka mer än ekosystemen själva producerar. Men poängen med detta kan inte vara oändlig standardökning för ett fåtal utan trygghet och välstånd för alla, och förutsättning för detta är ett ekonomiskt system som drivs av välfärdsmaximering snarare än vinstmaximering och som inser sitt beroende av naturen. Tillväxt är i så fall fel fokus. Med Marx ord:

[F]riheten kan bara bestå i att den samhälleliga människan, de förenade producenterna, rationellt reglerar denna sin ämnesomsättning med naturen, bringar den under sin gemensamma kontroll i stället för att behärskas av den som en blind makt ... Bortom detta börjar den mänskliga kraftutveckling som är sitt eget ändamål, frihetens sanna rike, som emellertid bara kan blomstra med detta nödvändighetens rike som sin grundval. Att förkorta arbetsdagen är grundbetingelsen. (Marx 1973: 726)

Referenser:

Blauwhof, Frederik Berend (2012): "Overcoming accumulation. Is a capitalist steady-state economy possible?", *Ecological Economics* 84: 254-261.

Daly, Herman E. (1977). *Steady-state economics: the economics of biophysical equilibrium and moral growth*. San Francisco: Freeman

Foster, John Bellamy & Fred Magdoff (2012): *What every environmentalist needs to know about capitalism. A Citizen's guide to capitalism and environment*. New York: Monthly Review Press

Harvey, David (2011): "Nice day for a revolution: Why May Day should be a date to stand up and change the system", *The Independent* 2011.04.29.

Holmberg, John, Jörgen Larsson, Jonas Nässén, Sebastian Svenberg & David Andersson (2011): *Klimatomställningen och det goda livet. Rapport 6458*. Stockholm: Naturvårdsverket.

Jackson, Tim (2009): *Prosperity without growth? The Transition to a Sustainable Economy*. London: Sustainable Development Commission.

– (2011) *Välfärd utan tillväxt. Så skapar vi ett hållbart samhälle*. Stockholm: Ordfront

Knight, Kyle W., Eugene A. Rosa & Juliet B. Schor (2013): "Could working less reduce pressures on the environment? A cross-national panel analysis of OECD countries, 1970–2007", *Global Environmental Change* 23: 691-700.

Latouche, Serge (2009). *Farewell to growth*. Cambridge: Polity Press

Marx, Karl (1973): *Kapitalet: kritik av den politiska ekonomin. Tredje boken*. Lund: Arkiv förlag

Nässén, Jonas, Jörgen Larsson & John Holmberg (2009): "The effect of work hours on energy use: A micro-analysis of time and income effects", *ECEEE Summer Study*.

Sanne, Christer (2012): *Hur vi kan leva hållbart 2030. Rapport 6524*. Stockholm: Naturvårdsverket

Warlenius, Rikard (2010): *Klimatmålen inför verkligheten*. Stockholm: Cogito

– (2011): "Förord". Ur Mikael Malmaeus (2011): *Ekonomi utan tillväxt*. Stockholm: Cogito